MILLIY HÁREKETLI OYİNLARDİŃ TÚRLERI HÁM TÁRBIYALİQ ÁHMIYETI

R.Shılmanov – *erkin izleniwshi*
T.N.Qori-Niyoziy atındaǵı Ózbekstan pedagogika ilim-izertlew institutınıń Qaraqalpaqstan filiali

Tayanch so'zlar: milliy harakatli o'yinlar, folklor, doston, sport, tarbiya.
Ключевые слова: национальные подвижные игры, фольклор, эпосы, спорт, воспитание.
Key words: folk movement dances, folklore, epics, sports, education.

Qaraqalpaq xalqınıń bir neshshe ásirlerden beri toplaǵan ruwxıy baylıqlarıń úrp-ádetleriń milliy dástúrlerin hám milliy oyınların qayta tiklew, ulıwma insanıylıq qádiriyatlardı jetilistirip, mazmunlı etip bayıtıp barıw búgingi kúnniń úlken áhmiyetli wazıypası bolıp tabıladı. Milliy xalıq oyınlarınıń saltanat penen oynalıwı xalqımızdıń miynetke bolǵan uqıplılıǵın arttırıwda úlken xızmet atqarǵan. Ilimpazlarımız milliy xalıq oyınlarımızdıń umıtılǵan jerlerin tolıqtırıp, jańartıp, qayta tiklep, zamanagóylestirip, búgingi kúnniń turmıs talabına juwap beretuǵınday etip jaslardı tárbiyalawǵa paydalanıw wazıypasın sheshiwi úlken áhmiyetke iye.

Qaraqalpaq milliy oyınları óziniń uzaq tariyxına iye. Eger de qolda bar maǵlıwmatlarǵa súyenetuǵın bolsaq, qaraqalpaq milliy háreketli oyınlardan mısalı qasharman toptıń payda bolǵanina miń jılǵa shamalas waqit bolǵan, áwelemen-dúwelemen, qawin-qawin, asiq tiygiziw, aǵa biy, pishiq-tishqan, asiq úlesiw, teppek oynaw, aq súyek ham taǵı basqa kóplegen qaraqalpaq milliy háreketli oyınlar dissertatsiya jumısımız tiykarǵı mazmunın ashıp beriwge xızmet qıladı [1].

Milliy háreketli oyınlarımızdı, úrp-ádetlerimizdi tolıqtırıp, jańartıp, házirgi zamanagóy turmıs talabına say jaslardı tárbiyalawda paydalanıp xalqımızdıń milliy bayramlarında, toy-merekelerinde, xalıq seyillerinde, Ǵárezsizlik, Nawrız, Hayt, Zúráát bayramlarında atqarılatuǵın ulıwma xalıqlıq milliy xalıq oyınların qayta tiklewde Prezidentimizdiń qollap-quwatlanıwında úlken jumıslar islenip atır.

Xalıq milliy háreketli oyınlardı balalarımızdı, jaslarımızdı shaqqanlıqqa, tezlikke, tapqırlıqqa, háreketsheńlikke, shıdamlılıqqa, kúshlilikke, aqıllı bolıwǵa tárbiyalaydı.

Búgingi kúni ilimpazlarımızdıń milliy xalıq háreketli oyınlarımızdıń úrp-ádetlerimizdiń umıtılǵan jerlerin tolıqtırıp, jańartıp qayta tiklep, házirgi waqıttıń turmıs talabına juwap beretuǵınday etip zamanagóylestirip tolıqtırıp jaslarımızdı tárbiyalawǵa paydalanıw ushın mektep baǵdarlamalarına engiziw, xalqımızdıń milliy bayramlarında, toy-merekelerinde atqarılatuǵın ulıwma xalıqlıq milliy oyınlardı qayta tiklew wazıypaları ayrıqsha maqset etip qoyıldı.

Milliy háreketli oyınlardı mektep oqıwshılarına, úy dógereginde, stadionlarda, sport maydanshalarında, sport zallarda jas ózgesheligine qarap tańlap alıw sport túrlerine qarap tabıslı shólkemlestiriw úlken áhmiyetke iye boladı.

Oyınlardı balalardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp, ásirese, kishi jastaǵı oynalatuǵın balalar oyınlarında adam balasınıń aqılınıń oy-órisiniń rawajlanıwına sap deneli bolıp jetilisiwine paydalı tásirin tiygizetuǵın oyınlardan kóbirek paydalanıwımız kerek.

Milliy xalıq folklorı, dástanları, súwretleniwler, awızeki ádebiyatlar, etnografiyalıq dálillewler arqalı shejirelerde, erteklerdegi ádebiyatlarda soraw-juwap tiykarında sóylesiwler, gúrrińlesiwler arqalı milliy xalıq oyınları jıynalǵan hám házirgi waqıtta da tereńnen izertlenip atır.

Milliy oyınlardı xalqımız arasında tereńnen eńgiziw, rawajlandırıw, zamanagóylestiriw jumısları qolǵa alınıp islenip atır. Olardıń milliyligin, oynalıw qaǵıydaların, tárbiyalıq áhmiyetin bunnan bılay da tereńirek rawajlandırıw wazıypaları ámelge asırıldı.

Xalqımızdıń bir neshe ásirlerden beri toplaǵan ruwxıy baylıqların, úrp-ádetlerin, milliy dástúrlerin hám milliy oyınların qayta tiklew, ulıwma insanıylıq qádiriyatlardı jetilistirip, mazmunlı etip bayıtıp barıw búgingi kúnniń úlken áhmiyetli wazıypası bolıp tabıladı.

Milliy xalıq oyınların saltanat penen oynalıwı xalqımızdıń miynetke bolǵan uqıplılıǵın arttırıwda úlken xızmet atqarǵan. Milliy háreketli oyınlardan paydalanǵanımızda balalardıń jas ózgesheligin esapqa alıp, ásirese, kishi jastaǵı balalarǵa oyınlardı ádep balalıǵınan aqılınıń oy-órisiniń rawajlanıwına shaqqanlıqtı, epshillikti, shıdamlılıqtı, sap deneli bolıp jetilisiwine paydalı tásirin tiygizetuǵın oyınlardı tańlap alıwımız ayrıqsha áhmiyetke iye boladı.

Atap aytqanda, mektep baǵdarlamalarında talap etiletuǵın sınaqlarda sport oyınlarına, jeńil atletika sınaqlarına Alpamıs, Barshınay, Quwnaq startlar, «Úmit náwsheleri», «Barkamal áwlad», «Universiada» jarıslarınıń sınaqlarına tayarlaytuǵın milliy háreketli oyınlardı tańlap alıw maqsetke muwapıq boladı. Atap aytqanda, milliy háreketli oyınlardan «arqan tartısıw», «aylanba gúres», «qasharman top», «qorazlar urısı», «aldımda ne bar», «arqan aylandırıw», «aspanǵa top ılaqtırıw», «top aydaw», «kún ham tún», «toptı berme», «nıshanǵa tiygiziw», «berde qash», «arpa-gúrpe», «top ushın gúres» hám t.b.[4].

Xalqımızdıń mıń-mıń jıllarda basıp ótken tariyxıy jolında tájiriybe hám sınawlardan qayta-qayta ótip, jetilisken kóriniske kelip, bizlerge shekem jetip kelgen balalar folklor oyınlarınıń mazmun jónelislerine qarap tómendegi túrlerge bóliw múmkin.

1. Máwsimlik balalar folklor oyınları: Dáslepki báhár, jaz qıs máwsimlerinde oynalatuǵın balalar folklor oyınları.

2. Bayramlarda oynalatuǵın folklor oyınları: úrp-ádetler, bázimler, hár túrli bayramlarda oynalatuǵın oyınlar.

3. Miynet penen baylanıslı balalar folklor oyınları: «Jerdi súriw xám tapqa keltiriw», «Egin egiw», «Qawın-qawın», «Erik qaǵıw». «Qawın seyili». «Xosh-xosh». «Shurrey-shurrey», «Sıyır sawdı», «Túye qaytarıw», «At suwgarıw» hám taǵı basqalar.

4. Shańaraq úrp-ádetlerine baylanıslı balalar folklor onınları: «Miyman-miyman», «Kelin túsiriw», «Kelin-kúyew». «Ana-bala». «Awqat pisiriw». «Úy bezew». «Quwırshaq oyını», «Nan jabıw», «Háyyiw-háyyiw», «Besik bezew», «Besikke bólew» xám taǵı basqalar.

5. Fizikalıq háreketli balalar folklor oyınları: «Quwıspaq», «Kes-kes», «Kórpe jawıldı», «Ziyrek», «Ǵaz-ǵaz», «Toptı quwıp jet», «Aq súyek», «Top-tas», «Sınıw», «Shıqıldaq», «Júgiriw», «Zuw-zuw», «Aq terekpe-kók terek». «Eshek mindi», «Lángi», «At oyını», «Qız quwdı» hám taǵı basqalar.

6. Logikalık balalar folklor oyınları: jańıltpashlar, jumbaqtı tabıw oyınları, aytıslar, soraw-juwaplar, oylap tap, aqıldı shınıqtırıw, shamalawlar hám taǵı basqalar.

7. Haywanatlar hám tábiyat qubılısları menen baylanıslı balalar folklor oyınları.

8. Ermeklew balalar folklor oyınları.

9. Muzıka oyınları [4].

Oyın-tariyxıy tiykar tapqan waqıya, óz betinshe islew túri, insanǵa sáykes bolıp esaplanadı. Oyın barısı hár túrli: oyınshıqlar menen oynalatuǵın balalar oyınları, stol oyını, sheńber bolıp oynalatuǵın oyın, háreketli oyınlar, sport oyınları.

Biz bul balalar sportın rawajlandırıw qorınıń bunnan bılay da rawajlana beriwinde elimizde jas áwladlarımızdıń qatnasıwında milliy xalıq oyınlarınıń mekteplerde, orta arnawlı oqıw orınlarında hám joqarı oqıw orınlarında, respublika kóleminde pútkil Ózbekstan jaslarınıń qatnasıwında milliy xalıq oyınlarınıń festivalınıń ótkeriliwi balalar sportınıń joqarı dárejede rawajlana beriwine paydalı tásirin tiygizedi [2].

Mısal ushın, sport oyınlarınıń rawajlanıwına, jeńil atletika jarıslarında, juwırıw, sekiriw, ılaqtırıw sıyaqlı háreketler kúshti, shaqqanlıqtı, shıdamlılıqtı qáliplestiredi. Suwda júziwge úyretetuǵın, uzınlıqqa, biyiklikke sekiriwge

úyretetuǵın, balalardı úlken sportqa tayarlawda paydalı ekenligin ilimiy hám ámeliy jaqtan dálillengen.

Milliy háreketli oyınlardıń kúndelikli turmısımızda mekteplerde, úy dógereginde, sport sekciyalarında, mektepke shekemgi tárbiya orınlarda jas ózgesheliklerine qarap oyınlardı oynatıw balalar sportınıń rawajlanıwına ayrıqsha unamlı tásirin tiygizedi degen úmittemiz [3].

Sózimizdiń dálili retinde kúshti, shaqqanlıqtı rawajlandırıwshı háreketli milliy oyınlarda «arqan tartıspaq», «qorazlar urısı», «kim kúshli», «toptı berme», «top ılaqtırısıw», «berde qash», «ushtı, ushtı ne ushtı», «áwelemen-dúwelemen», «shaǵala balıqshılar», «arpa-gúrpe», «qasharman top» hám t. b. balalar ushın tárbiyalıq áhmiyetke iye oyınlardı taqlap alıp paydalansaq Prezidentimizdiń balalar sportın rawajlandırıw haqqındaǵı qararların maqullap úlken úles qosqan bolamız.

Jas áwladlardı erteńgi kúngi xalıq mápine ayanbay xızmet etetuǵın sap deneli azamat etip tárbiyalap shıǵarıw-búgingi kúnniń úlken wazıypası bolıp otır. Bul wazıypanı orınlawda balanı júdá jas waqtınan dene tárbiyasına úyretiw, olardıń oyınlar arqalı tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Bul áhmiyetli jumıstı balanıń kishkentay waqtınan baslasa, solǵurlım jemisli bolatuǵının ilim is júzinde anıq dálillep atır. Bolajaq azamattıń den sawlıǵın jaqsılaw, shaqqan, jigerli, sımbatlı etip ósiriw hám olardı tárbiyanıń basqa túrleri menen baylanıstırıp, ilimiy tiykarda júrgiziw mektep jasına deyingi balalar mákemeleri aldında turǵan wazıypa bolıp tabıladı. Bul tarawda baspadan shıqqan ayırım az muǵdardaǵı awdarma kitaplar bolmasa, qaraqalpaq tilinde shıqqan oqıw quralları joq esabında [5].

Sonıń ushın da, bul usınılıp otırǵan kitapsha bala baqshaları tárbiyashılarına, mektep oqıwshılarınıń dene shınıqtırıw sabaqlıǵına qosımsha qural boladı degen úmittemiz.

Ádebiyatlar

1. / «Qaraqalpaqstan jasları». 2012, 16-fevral, № 7.
2. Shılmanov P.Sh., Korseev O.B. Karakalpakskie podvijnıe igrı v shkole. –Nukus: 1978.
3. Xójaev P. Sport harakatli óyinlar va uni ókitish metodikasi. TDPU nashriyoti, -Toshkent: 2008.
4. Shilmanov P. Milliy bolalar óyinlari. –Nukus: «Bilim», 1996.
5. Shılmanov P.Sh. Háreketli oyınlar 1-4 klas ushın. –Nókis: «Bilim», 1996.

REZYUME

Maqolada yosh avlodga tezlik, chaqqonlik, chidamlilik, kuch-quvvat, harakatchanlik kabi fazilatlarni tarbiyalashda Qoraqalpog‘iston milliy ochiq o‘yinlarining ahamiyati va ulardan foydalanish yo‘llari haqida ma’lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представляется информация о важности и способах использования национальных подвижных игр Каракалпакстана в воспитании у подрастающего поколения таких качеств как: быстрота, скорость, выносливость, сила, подвижность.

SUMMARY

In this article provides information about the national dances of the people of Karakalpakstan, with the help of the tradition to educate and use our youth in dexterity, speed, ingenuity, mobility, endurance, strength, nationality.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА АХЛОҚ МЕЗОНЛАРИ ҲАМДА ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

А.Н.Шопулатов – *педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент*
Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети

Таянч сўзлар: жисмоний тарбия, спорт, таълим, тизим, илм-фан, этика, жараёнлар, ифодалаш, ворисийлик, янги сўзлар, плагиат, муқобил, ижтимоий институт, тушунча, атама, ривожланиш, императивлар, позиция.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, образование, система, наука, этика, процессы, выражение, преемственность, новые слова, плагиат, альтернатива, социальный институт, концепция, термин, развитие, императивы, позиция.

Key words: physical education, sport, education, system, science, ethics, processes, expression, continuity, new words, plagiarism, alternative, social institution, concept, term, development, imperatives, position.

Ҳар бир соҳа вақт ўтиши ҳамда янги технологияларнинг кириб келиши билан ўзгаришларга учрайди. Вақт ва ўзгаришларнинг таъсири натижасида соҳадаги жараёнларни тартибга солиш, ривожланиш сари йўналтириш, малакали мутахассислар тайёрлашдаги жараёнларда уч авлод вакиллари ўртасидаги муносабатларни назорат қилиб, тараққиёт сари йўналтириш зарур ҳисобланади. Айниқса, ўзаро тушуниш жараёнини ривожланишига таъсир этувчи омилларнинг ўз функцияларини бажаришини таъминлаш, соҳадаги олимларнинг ахлоқийлик императивларга қаттиқ риоя қилишини ва шахсий позициясига қаттиқ амал қилишга олиб келувчи ижтимоий муҳитни шакллантириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир. Чунки, жисмоний тарбия ва спорт соҳаси социал институт сифатида шаклланиб, жамият ҳаётининг барча бўғинларига кириб борди. Инсонлар кундалик турмуш тарзининг ажралмас қисми бўлиб бормоқда. Бу эса жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги малакали мутахассислар тайёрлаш тизимининг назарий ва амалий қисмини такомиллаштириб боришни ҳамда соҳадаги мавжуд муаммолар ва тўсиқларни ўрганиб, тегишли чора-тадбирларни кўриб боришни тақозо этмоқда.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳадаги етакчи мутахассислардан Л.П.М.Матвеев, В.Н.Платонов, В.И.Ляхлар малакали мутахассислар тайёрлаш ишларини тизимли равишда ривожлантириб бориш зарурлигини таъкидашган. Бироқ мазкур ишларда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали мутахассислар тайёрлаш жараёнидаги янги атамаларнинг кириб келиши, жараёнларни тўғри ифодаловчи сўзларни ишлатиш, ёш олимларнинг ахлоқий тамойиларга риоя қилиши жараёнларини қамраб олган масалалар эътиборга олинмаган.

Мақсад. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали мутахассислар тайёрлаш жараёнлари ривожланишига салбий таъсир қилувчи омилларни аниқлаш ҳамда соҳада илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ишларни таҳлил қилиш.

Методлар.Тадқиқотда илмий-услубий адабиётлар таҳлили, педагогик кузатувлар, анкета сўровномаси каби усуллардан фойдаланилди.

Натижалар. Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисидаги фанларнинг ривожланиши ортидан илмий-тадқиқот ишларида кўпгина муаммолар юзага кела бошлади. Асосан, дунё миқёсида авж олиб бораётган кўчирмачилик (плагиат) муаммолари бўлса, яна соҳага хорижий ва бошқа соҳалардан кириб келаётган атама ва тушунчаларнинг ёш авлод томонидан тўғри қабул қилиш жараёнларини ўрганишга қаратилган илмий-тадқиқот ишларининг ташкил этилмаётганлиги каби муаммолар назоратдан четда қолиб келмоқда.

Ҳар бир фан йўналишида назарий тадқиқотлар ташкил қилинмас экан улар албатта ўз таъсири амалий йўналишда ҳам кўрсатади. Фан ривожланишига ижобий таъсир қилувчи омилларни аниқлаш, соҳа мутахассисларида ўз соҳасига бўлган ахлоқий тамойилларга асосланган “қатъият”ни шакллантириб бориш